

Barbara Smolińska-Theiss

ORCID: 0000-0003-3475-6765

Akademia Pedagogiki Specjalnej w Warszawie

Korczakowska spuścizna – między znakiem Holokaustu a prawami dziecka

The heritage of Janusz Korczak – between the symbol of Holocaust and children's rights

Abstract

The legacy of Janusz Korczak continues to attract attention of various social and academic circles. It is interpreted differently by historians, educators and writers. Social research methodologists associate this process with the deconstruction of the existing narratives and the construction of new approach. They do not bring new facts or events but give a new meaning to achievements instead. There are two images of Janusz Korczak's work which dominate in the public space. First one is the Perspective of the Holocaust, which underline personal sign of heroism against the inhuman world that was the Warsaw ghetto. The second perspective show Korczak as a teacher, discoverer and researcher of children and childhood. He is a charismatic educator, Master, defender, and informal advocate for the rights of children.

Keywords

Korczak's legacy, Holocaust pedagogy, child, childhood, children's rights, The United Nations Convention on the Rights of the Child

1. Pytania o spuściznę i jej recepcję

Trudno dzisiaj wskazać bardziej rozpoznawalną postać polskiego pedagoga niż Janusz Korczak. Znają go dorośli i dzieci. Małi czytelnicy ciągle chętnie podróżują po krainie Kajtusia Czarodzieja, dorośli pewnie pamiętają Króla Maciusia. Korczak jednym kojarzy się z prawami dziecka i Konwencją o prawach dziecka, innym z filmem Andrzeja Wajdy pt. *Korczak*. Nauczyciele, pedagodzy rozpoznają Korczaka jako wielkiego przyjaciela dzieci, autora książek dla dzieci, lekarza, wielkiego pedagoga, wychowawcę sierot żydowskich i polskich.

Dla badaczy historii i kultury Janusz Korczak jest postacią szczególną, wpisaną w wielokulturowy obraz przedwojennej Warszawy i tragicznych losów Polski pod okupacją faszystowskich Niemiec. Podstawowe źródła biograficzne pod nazwiskiem Korczaka podają na ogół powszechnie powtarzane informacje. Janusz Korczak, a właściwie Henryk Goldszmit, Polak-Żyd, Żyd-Polak, który pisał o sobie: „jestem polskim Żydem urodzonym pod zaborem rosyjskim”¹. Korczak bardzo mocno akcentował swój związek z Warszawą: „Warszawa jest moja a ja jestem jej. Powiem więcej: jestem nią”². Aktywnie włączał się w życie społeczno-kulturowe przedwojennych elit. Ubolewał nad stanem sanitarnym ubogich dzielnic Warszawy, a przede wszystkim nad zdrowiem warszawskiej dziecięcej biedoty. Dla tych dzieci był tzw. groszowym lekarzem, leczył, pomagał, kierował na kolonie letnie.

Swoje miejsce w historii znalazł przede wszystkim jako wychowawca sierot, założyciel słynnego Domu Sierot w Warszawie przy ulicy Krochmalnej, gdzie stworzył nowoczesny, unikalny ośrodek pomocy i opieki nad dziećmi żydowskimi. Rozszerzeniem tej inicjatywy był drugi dom dla dzieci polskich prowadzony przez Marynę Falską na warszawskich Bielanach. Korczaka znano jako działacza walczącego o poprawę sytuacji dziecka biednego i bogatego, chorego, osamotnionego, odrzuconego przez bliskich, doświadczonego przez los i historię. W środowisku warszawskim rozpoznawano Korczaka jako literata, publicystę, jako dziennikarza radiowego. Jego cotygodniowe humorystyczne audycje dla dzieci i dorosłych, nazywane później gadaninkami, przyciągały rzesze słuchaczy.

Korczak znany był ze swojej ogromnej determinacji, a wręcz nieustępliwości w obronie dziecięcych spraw. Budziło to niezadowolenie konserwatywnych środowisk dystansujących się wobec idei Korczaka. Konsekwencją było odsuwanie Korczaka od ministerialnych programów kształcenia wychowawców. Nazwisko Korczaka nie znalazło się także wśród prelegentów wielkiego przedsięwzięcia, jakim był Ogólnopolski kongres dziecka w 1938 roku, mimo iż pierwotnie Korczak należał do kręgu osób inicjujących kongres³.

Najbardziej tragicznym znakiem biograficznym Korczaka stało się jego żydowskie pochodzenie. Wraz z dwustoma żydowskimi wychowankami, a właściwie wraz z milionami żydowskich dzieci rozsianych po całym świecie został skazany przez nazistowskiego niemieckiego okupanta na zagładę. Dom Sierot na Krochmalnej, bombardowany w pierwszych dniach wojny, został przeniesiony w granice

¹ J. Korczak, *Listy i rozmyślenia palestyńskie*, wybór, opracowanie i wstęp B. Wojnowska, Warszawa 1999, s. 63.

² J. Korczak, *Pamiętnik i inne pisma z getta*, przypisy M. Ciesielska, posłowie J. Leociak, Warszawa 2012, s. 38.

³ [Janusz Korczak], *Prawa dziecka jako jednostki*, oprac. M. Ciesielska, „Przegląd Krytyczny” 2020, nr 2 (1).

warszawskiego getta. Korczak wszelkimi możliwymi środkami starał się ochraniać wychowanków przed głodem i nieludzkimi warunkami codzienności w getcie. W skrajnych warunkach walczył o zachowanie elementarnej godności umierających dzieci. Był z dziećmi, wspierał je i ochraniał do końca. Razem z dziećmi znalazł się w bydłowych wagonach, które 7 sierpnia 1942 r. wyruszyły do niemieckiego nazistowskiego obozu zagłady w Treblince, miejsca kaźni i mordu narodu żydowskiego.

Dziś postać Korczaka pojawia się w panteonie wielkich symboli XX wieku. Stawia się go czasami obok Matki Teresy, Mahatmy Gandhiego. Podkreśla się heroizm Korczaka, niezłomność w walce o godność, o życie i prawa dziecka⁴. W światowym przekazie publicznym Korczak figuruje bardzo często jako ofiara Holocaustu. Dla wielu jest znany ze względu na swoją śmierć. Inni, nie kwestionując faktu, iż Janusz Korczak jest bolesnym symbolem zagłady narodu żydowskiego, pytają nie tylko o śmierć, ale i o życie Korczaka. O pamięć o Starym Doktorze i współczesną lekcję, jaką nam zostawił. Pytają o dziedzictwo korczakowskie.

W wymiarze fizycznym to ogromny dorobek literacki: 24 powieści – od obszernych opracowań (*Król Maciuś I*, *Król Maciuś na bezludnej wyspie*, *Kajtuś Czardziej* – do niewielkich broszurek: *Prawo dziecka do szacunku*, *Bobo*). Korczak był niezwykle płodnym pisarzem, publicystą, dziennikarzem, badaczem, dokumentalistą. Pozostawił około 1400 tekstów drukowanych w blisko 100 pismach. Jego prace: książki, artykuły, opracowania, wypowiedzi, notatki, a także listy, pisane w różnych konwencjach literackich budzą podziw, zachwyt, uznanie. Są to prace wielorakie, które stały się przedmiotem analiz literackich podkreślających specyfikę korczakowskiej literatury dla dziecka, a także specyficznego języka oraz bogactwa różnorodnych korczakowskich form wypowiedzi⁵.

Trudno byłoby mówić dzisiaj o dziedzictwie Janusza Korczaka, gdyby nie starania jego uczniów i wychowanków, którzy podkreślali przede wszystkim pedagogiczne dzieło Korczaka. Zwracali uwagę na jego odkrywcze nowatorskie metody pracy z dziećmi w placówkach wychowawczych, podkreślali rolę wychowania grupowego, samowychowania i samokontroli, propagowali wkład Korczaka w dzie-

⁴ S. Wołoszyn, *Korczak*, Warszawa 1978.

⁵ Zob. m.in.: A. Lewin, *Tryptyk pedagogiczny. Korczak – Makarenko – Freinet*, Warszawa 1986; J. Tarnowski, *Janusz Korczak dzisiaj*, Warszawa 1990; H. Kirchner (red.), *Janusz Korczak. Pisarz – wychowawca – myśliciel*, Warszawa 1997; J. Korczak, *Listy i rozmyślenia palestyńskie*, op. cit.; E. Dauzenroth, *Janusz Korczak. Erfahrungen und Begegnungen*, Bielefeld/Heidelberg 2006; A. Kamińska, *Wrażliwość a podmiotowość. Teoria Emmanuela Lévinasa i praktyka Janusza Korczaka*, Kraków 2011; O. Medvedeva-Nathoo, „Oby im życie łatwiejsze było...” *O Januszu Korczaku i jego wychowanku*, Poznań 2012; Z. Rudnicki (red.), *Inspiracje korczakowskie. Wokół „Prawideł życia” w 80. rocznicę wydania*, Poznań 2011; Z. Rudnicki (red.), *Korczak na marginesach. Czytając „Pamiętnik” Starego Doktora*, Poznań 2013; B. Smolińska-Theiss, *Korczakowskie narracje pedagogiczne*, Kraków 2014.

cięcą samorządność, praworządność oraz indywidualną i grupową odpowiedzialność za zachowania i podejmowane działania⁶.

To korczakowskie przesłanie zawarte w jego książkach, broszurach, opracowaniach, a także w zachowanych zdjęciach i dokumentach udostępnione zostało szerokiej publiczności w *Korczakowskim Repozytorium Cyfrowym*. Twórcy tego przedsięwzięcia: działająca w Warszawie od 2011 r. Fundacja Korczakowska, Kanadyjskie Stowarzyszenie im. Janusza Korczaka, Ośrodek Dokumentacji i Badań *Korczakianum* – pracownia naukowa Muzeum Warszawy, Centrum Kompetencji Cyfrowych Uniwersytetu Warszawskiego, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego oraz Wydział Edukacji Uniwersytetu Kolumbii Brytyjskiej w Kanadzie – powołali do życia otwartą, internetową przestrzeń zawierającą przedwojenne wydania prac Korczaka, a także różnorodne dokumenty jego życia i działalności. Repozytorium powoli wypełnia się różnorodnymi opracowaniami, publikacjami a także wielorakimi dziełami artystycznymi i społeczno-kulturalnymi pokazującymi dziedzictwo Janusza Korczaka. W założeniach repozytorium ma być otwartą biblioteką korczakowską, miejscem spotkań i wymiany myśli wszystkich, którym bliskie są idee dziecka, dzieciństwa. Jest zbiorem prac i dokumentacją badań i działań adresowanym do studentów, nauczycieli, badaczy i działaczy związanych z dzieckiem i z edukacją⁷.

Pedagogiczny wątek dziedzictwa Korczaka wysuwa się dzisiaj na plan pierwszy. Stary Doktor jako wychowawca, nauczyciel, badacz dziecka i dzieciństwa, jako nieformalny rzecznik praw dziecka jest pokazywany w różnych kontekstach: pedagogicznych, antropologicznych, filozoficznych. Analizę jego spuścizny pedagogicznej podejmowali od lat 70. minionego stulecia tacy badacze, jak m.in.: Jadwiga Bińczycka, Marta Ciesielska, Anna Kamińska, Marek Michalak, Ireneusz Pyrzyk, Zbigniew Rudnicki, Barbara Smolińska-Theiss, Bogusław Śliwowski, ks. Janusz Tarnowski, Wiesław Theiss, Stefan Wołoszyn.

Wymienione inicjatywy badawcze byłyby trudne do zrealizowania, gdyby nie działania powstałe w 1977 r. Pracowni Korczakowskiej, która funkcjonowała pod kierownictwem Aleksandra Lewina w ramach Instytutu Badań Pedagogicznych, a następnie Ośrodka Dokumentacji i Badań *Korczakianum* działającego jako filia Muzeum Warszawy. Od 1993 r. Ośrodek funkcjonuje w gmachu dawnego Domu Sierot. *Korczakianum* jest placówką, która gromadzi dzieła Korczaka, zbiera i konsultuje tłumaczenia dzieł Korczaka na języki obce, gromadzi polskie i obce publikacje o Korczaku, wspiera i recenzuje różnorodne korczakowskie inicjatywy. Jest

⁶ I. Newerly, *Żywe wiązanie*, Warszawa 1978; tenże, *Rozmowa w sadzie piątego sierpnia. O chłopcu z bardzo starej fotografii*, Warszawa 1984; A. Lewin, *Takim go zapamiętałem*, Warszawa 1997; tenże, *Korczak znany i nieznan*y, Warszawa 1999.

⁷ Korczakowskie Repozytorium Cyfrowe, <https://korczak.ckc.uw.edu.pl>.

to placówka szczególna, kierowana jednoosobowo przez Martę Ciesielską, która niemalże całe swoje życie zawodowe związała z tropieniem, zbieraniem, badaniem, opracowaniem korczakowskiej spuścizny.

Największym, najważniejszym dziełem *Korczakianum* jest wielotomowa edycja dzieł Korczaka. Od 1992 roku ukazało się 14 tomów (19 woluminów), wydawanych w przeważającej mierze przez Wydawnictwo „Latona”. Niestety, wymienione dzieła Korczaka ukazały się w tzw. wewnętrznej edycji, sponsorowanej m.in. przez: Fundację Janusza Korczaka, Międzynarodowe Stowarzyszenie im. Janusza Korczaka, Instytut Badań Literackich, Muzeum Warszawy. Wielką w tym zasługą Marty Ciesielskiej, formalnie sekretarza Komitetu redakcyjnego, a faktycznie osoby, która inicjowała wydanie kolejnych tomów, przygotowywała i opracowywała materiały, dodając do każdego tomu obszerną notę wydawniczą, genezę utworów, uwagi o tekstach i przypisy.

Postać Korczaka budziła od dawna zainteresowanie badaczy z zakresu literatury dziecięcej, pediatrii, politologii. Korczakiem zajmowali się historycy, badacze Holokaustu oraz znawcy kultury żydowskiej. Problemem była dokumentacja źródełowa. Niestety nie zachowały się dokumenty osobiste Korczaka, wojna zniszczyła rękopisy prac Korczaka, bezpowrotnie zaginęła – najprawdopodobniej spłonęła – dokumentacja pedagogiczna i medyczna, którą Korczak prowadził przez lata w Domu Sierot. Z osobistych rzeczy Korczaka zachowały się tylko... okulary. Dzisiaj oglądamy je jak muzealne relikwie. Tytaniczną pracę wykonała Maria Falkowska, dokumentując niemalże dzień po dniu aktywność społeczną, jak i publicystyczną Starego Doktora⁸.

Już pod koniec II wojny światowej wychowankowie Korczaka, którym udało się przeżyć Holokaust, rozpoczęli poszukiwania dokumentów i gromadzenie rozproszonej spuścizny literackiej Starego Doktora. Nie było to zadanie łatwe. Prawie nie ma realnych znaków codziennego życia Korczaka. Pozostały jedynie rozproszone notatki, listy, opublikowane wcześniej prace. Odnajdują się one w archiwach uczelnianych, w prywatnych zbiorach w Polsce i na świecie. Na tej podstawie budowane są dzisiaj biografie Korczaka. Sięgają ona do wypowiedzi samego Korczaka, do wypowiedzi jego uczniów, bursistów, współpracowników. Biografowie Korczaka sięgają przede wszystkim do opublikowanych prac Starego Doktora, posiłkując się pamięcią jego współpracowników, osób które znały Korczaka i spotykały się z nim w różnych przestrzeniach działania lub też incydentalnie zetknęły się z Korczakiem⁹.

⁸ M. Falkowska, *Kalendarz życia, działalności i twórczości Janusza Korczaka*, Warszawa 1989.

⁹ Zob. H. Mortkowicz-Olczakowa, *Janusz Korczak*, Warszawa 1978; B.J. Lifton, *The King of Children. A Biography of Janusz Korczak*, New York 1989; J. Olczak-Ronikier, *Korczak. Próba biografii*, Warszawa 2011.

Wątek biograficzny wysuwa się na plan pierwszy w dzisiejszej korczakowskiej spuściźnie. Bibliografia z tego zakresu jest ogromna. Są to prace akademickie pokazujące życie, działalność i dzieła Korczaka, Stefanii Wilczyńskiej, Maryny Falskiej¹⁰. Obok tego pojawiają się opracowania albumowe oraz różne prace inspirowane biografią Korczaka, adresowane do dzieci i dorosłych. W przestrzeni wirtualnej funkcjonuje wiele skrótowych, często kłamliwych informacji pokazujących postać Korczaka. Budują one obraz Starego Doktora często ocierający się o hagiografię, akcentują heroizm Korczaka, jego zmagania się z nieludzkimi warunkami w warszawskim getcie i tragiczną śmierć w Treblince.

Znaczącym przełomowym wydarzeniem związanym z dziedzictwem Janusza Korczaka było ustanowienie na wniosek ówczesnego Rzecznika Praw Dziecka roku Janusza Korczaka. Ta inicjatywa przyjęta przez Parlament Rzeczypospolitej miała wyraźny charakter społeczno-edukacyjny. Pomyślana była jako wielka otwarta lekcja odkrywania, upubliczniania, upowszechniania korczakowskiej spuścizny skoncentrowanej wokół trzech idei: godność dziecka, prawa dziecka, dziecięce obywatelstwo. Dzięki zaangażowaniu polskich władz, ale także staraniem polskich ambasad rozsianych w różnych krajach, wysiłkiem różnych środowisk nie tylko polonijnych – udało się dotrzeć do wielu uniwersytetów na różnych kontynentach, do mediów, do różnych instytucji i placówek, które zetknęły się z Korczakiem i miały związek z prawami dziecka. Ewaluacja Roku Korczakowskiego pokazała jak ogromne i znaczące było to przedsięwzięcie, zakończone w 2017 r. III Międzynarodowym Kongresem Praw Dziecka w Warszawie¹¹.

Pokłosiem Roku Janusza Korczaka okazał się również ogromny wzrost publikacji korczakowskich. W katalogu Biblioteki Narodowej pod nazwiskiem Janusz Korczak figuruje ponad 600 publikacji w różny sposób związanych z dziedzictwem Starego Doktora. Jest tam wiele tłumaczeń, m.in. na język mandaryński, japoński, tamilski. Dzięki tym różnorodnym działaniom Korczak dotarł do wielu krajów Ameryki Południowej, Azji, Afryki. Stał się postacią ważną i rozpoznawalną w perspektywie uniwersalnego przesłania związanego z szacunkiem dla dziecka i ochroną praw dziecka, co przyczynia się do respektowania zobowiązań wynikających z Konwencji o prawach dziecka przez prawie wszystkich państwa świata, które ją podpisały.

Jak analizować tę spuściznę, jakie kryteria i jakie kategorie przyjąć, w jakie ramy wpisać dzieło Janusza Korczaka? Najłatwiej dotrzeć do zestawień statystycz-

¹⁰ Zob. I.J. Pyrzyk (red.), *Aktualność pedagogii oraz pedagogiki Janusza Korczaka i Stefanii Wilczyńskiej*, Włocławek 2015; I.J. Pyrzyk (red.), *Janusz Korczak i Stefania Wilczyńska o dzieciństwie i starości*, Włocławek 2020.

¹¹ Zob. B. Smolińska-Theiss (red.), *Rok Janusza Korczaka 2012. Nie ma dzieci – są ludzie. The Year of Janusz Korczak 2012. There Are No Children, There Are People*, Warszawa 2013; M. Michalak (red.), *Prawa dziecka wczoraj, dziś i jutro – perspektywa korczakowska*, t. I–III, Warszawa 2018.

nych, bibliograficznych prowadzonych w różnych językach. Są one ciągle niepełne, otwarte. Digitalizacja zbiorów daje jednak nadzieję na wypełnienie tego zadania. Znacznie trudniej jest zmierzyć się z analizą tekstów zawierających korczakowskie przesłanie. Jak te teksty funkcjonują w przestrzeni publicznej, jak są odbierane, jaki obraz Korczaka i korczakowskiej spuścizny budują? Nie ma takich badań empirycznych, możemy się tutaj posiłkować wypowiedziami autorytetów, znawców korczakowskiego dzieła.

Bogusław Śliwerski stawia wprost pytanie o recepcję dzieł Korczaka. Zwraca uwagę na działania, jakie na tym polu podjął i zrealizował Marek Michalak, były Rzecznik Praw Dziecka. Podkreśla – po pierwsze – edukacyjny, społeczny i prawny wymiar korczakowskich idei, a po drugie – znaczenie międzynarodowego, korczakowskiego dialogu i wspólne budowanie odpowiedzialności wszystkich sił społecznych za warunki życia i przyszłość dzieci. Śliwerski, akcentując pedagogiczną interpretację dziedzictwa Starego Doktora, mówi o związku jego prac nie tylko z godnością, prawami i obywatelstwem dziecka, ale także z prawami człowieka. To wpisuje korczakowskie idee w problemy dzisiejszego świata, we współczesne wyzwania i interpretacje. W takim znaczeniu analizy dzieł Korczaka zyskują dzisiaj szeroki międzykulturowy, historyczny charakter. Zbliżają się do badań komparatystycznych, ale również interdyscyplinarnych, niosą antropologiczne, społeczne, prawne i polityczne uniwersalne przesłania i zobowiązania dorosłych wobec dzieci¹².

Z kolei Wiesław Theiss, analizując recepcję korczakowskiej spuścizny w perspektywie historii po 1945 roku, przedstawia trzy portrety Korczaka: portret martyrologiczny, portret sakralny, portret ideologiczny. Najbardziej wyrazisty obraz akcentuje tragiczną śmierć Korczaka i jego heroiczne wysiłki o zachowanie życia i godność dzieci w warszawskim getcie. W centrum tego obrazu plasuje się tragiczna śmierć Korczaka, wyzwająca ciągle ważne pytanie – jak do tego doszło. Przedłużeniem martyrologicznego portretu jest bezpodstawna próba sakralizacji Korczaka i symboliczne stawianie go w szeregu świętych. Obraz Korczaka jako „świętego z Treblinkii” w oczywisty sposób narusza żydowskie korzenie Korczaka i przypisuje mu zupełnie nieadekwatne chrześcijańskie atrybuty. Oba eksponowane portrety – martyrologiczny i sakralny – wzajemnie się uzupełniają, a nawet zlewają. Oba dotyczą przede wszystkim czasów wojny i tragedii warszawskiego getta, czynią z Korczaka tragiczny znak Holokaustu. Wpisują biografie Korczaka w zagładę narodu żydowskiego i w czarną nieludzką przestrzeń wojennej Warszawy¹³.

¹² B. Śliwerski, *Pedagogika Janusza Korczaka*, [w:] Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2019, s. 744.

¹³ W. Theiss, *Janusz Korczak – portret polityczny*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1994, nr 3.

Tragiczna śmierć Korczaka i jego wychowanków jest dzisiaj bolesnym wyrzutem dla świata. Ale za tą pamięcią o śmierci Korczaka stoi jednocześnie pytanie o jego życie, o korczakowskie dziedzictwo i przesłanie, jakie Janusz Korczak zostawił żyjącym dziś dorosłym i dzieciom.

2. Janusz Korczak – ofiara Holokaustu

Obraz Korczaka jako ofiary Holokaustu utrwalony został w przestrzeni publicznej przede wszystkim na podstawie przekazów medialnych i literackich. Film Andrzeja Wajdy *Korczak*, musical Roberto Skolmowskiego pod tym samym tytułem wystawiony w 2012 r. przez Operę i Filharmonię Podlaską w Białymstoku skupiały się głównie na biograficznych losach Korczaka w getcie. Taki wojenny traumatyczny portret utrwaliły liczne literackie projekcje przedstawione w książkach dla dzieci i młodzieży¹⁴.

W polskojęzycznych pracach naukowych traktujących o Holokauście postać Korczaka nie pojawia się zbyt często. Publikacje na ten temat ukazały się w Polsce w latach 70. Były to najpierw opracowania historyczne, biograficzne, a także psychologiczne introspekcje i analizy traumy obozu koncentracyjnego oraz getta. Dopiero współczesne prace psychologiczne, pedagogiczne umieszczają problem w szerokim kontekście historii i kultury narodu żydowskiego, budują teoretyczny i metodologiczny warsztat analizy zagłady w perspektywie edukacyjnej. Koncentrują się one wokół zagadnień pamięci, tożsamości, etycznych wymiarów zagłady¹⁵.

Na tle tej rozbudowanej aparatury naukowej zestawianie Holokaustu z jednostkowymi losami Korczaka może być odczytane jako daleko posunięta redukcja metodologiczna. Równie wątpliwe może się wydawać pokazywanie obrazu Korczaka jako ofiary Holokaustu przez pryzmat jego notatek, wypowiedzi oraz zachowanych różnych dokumentów z warszawskiego getta. Wszelako jednak nie chodzi o rekonstrukcję historyczną, ale o znaczenie edukacyjne życia i dzieła Korczaka, o zachowaną i wytwarzaną pamięć o Korczaku wpisującą się w pedagogikę Holokaustu. Aleksandra Boroń tę edukacyjną przestrzeń określa jako otwarte, różnorodne, szerokie pole dyskursu społeczno-naukowego dotyczącego zagłady Żydów

¹⁴ Zob. m.in.: E. Dauzenroth, *Janusz Korczak. Życie dla dzieci*, przekł. T. Semczuk, Kraków 2005; I. Chmielewska, *Pamiętnik Blumki*, Poznań 2011; A. Czerwińska-Rydel, *Po drugiej stronie okna. Opowieść o Januszu Korczaku*, Warszawa 2012; K. Stachowicz, *Korczak*, Warszawa 2012; A. Witkowska-Krych, *Mniej strachu. Ostatnie chwile z Januszem Korczakiem*, Warszawa 2019.

¹⁵ Zob. m.in.: M. Wójcik-Dudek, *W(y)czytać Zagładę. Praktyki postpamięci w polskiej literaturze XXI wieku dla dzieci i młodzieży*, Katowice 2016; J.B. Michlic, *Piętno Zagłady. Wojenna i powojenna historia oraz pamięć żydowskich dzieci ocalałych w Polsce*, Warszawa 2020.

i zrozumienia czym był Holokaust dla dawnego i współczesnego świata¹⁶. Ramy tego dyskursu wyznaczają liczby. Oblicza się, że ofiarami ludobójstwa w czasie II wojny światowej było 6 mln europejskich Żydów, w tym 1,2 mln dzieci. Na ziemiach polskich śmierć poniosło około 600 tys. dzieci żydowskich. Wojnę i okupację w Polsce przetrwało jedynie 5000 dzieci żydowskich, tj. 3% populacji. Liczba ta wzrasta do 28 tys., jeśli dodać dzieci, które wróciły po wojnie z Rosji¹⁷.

W największym w Europie warszawskim getcie na niewielkim obszarze Niemcy zamknęli 450 tys. żydowskich obywateli, w tym blisko 200 tys. dzieci. Wśród nich znalazł się Janusz Korczak wraz ze swoimi wychowankami z Domu Sierot. Spędził tam blisko dwa lata, zmagając się z głodem, zimnem, chorobą – w ustawicznym kwestowaniu czy żebraniu – jak sam to nazywał – o worek kartofli dla dzieci, o chleb czy kapustę. Te dwa lata odbiły się piętnem w biografii Korczaka. Stało się to za sprawą wyjątkowego dokumentu, *Pamiętnika*, który udało się ocalić w Naszym Domu na Bielanach.

Tekst *Pamiętnika* to 19 narracji, które powstały między majem a 4 sierpnia 1942 roku¹⁸. Korczak zawarł tam całe swoje życie, głęboką refleksję nad dobrem i złem, nad obroną człowieczeństwa i jego wynaturzeniem w okrucieństwie wojny. Ta metafizyczna zaduma miesza się w *Pamiętniku* z prozą życia, tragicznymi obrazkami gettowej codzienności. Co charakterystyczne, korczakowski pamiętnik jest jakby zawieszony w czasie, nieomknięty, pełen niedopowiedzeń, przenośni. Mieszają się w nim alegorie, metafory, mity z codziennością, kabała z burzą za oknem, sacrum z profanum. Pytania „czym właściwie jest życie, czym jest szczęście”¹⁹, a obok tego głęboka refleksja nad niemieckim zracjonalizowanym mechanizmem zagłady. W warstwie codzienności – zmęczenie, głód, smutek, żal, a jednocześnie wiara w ludzkie dobro, w rozwój małego człowieka. Głębokie poczucie obowiązku pomocy dzieciom: „Jestem ojcem i matką, wiem i wiele dzięki temu rozumiem”²⁰. Korczak przywołuje realia codzienności getta, między wierszami wplata je w refleksje o życiu. Pisze: „chciałbym umierać świadomie i przytomnie”, a zaraz dorzuca: „Godzina dziesiąta – Strzały: dwa, kilka, dwa, jeden, kilka”²¹.

Korczak bez przerwy ocierał się w getcie o śmierć dzieci. Pisze o tym w przdziwny sposób. Śmierć dziecka pojawia się jako senna mara i jako odarte z godności zwłoki dziecka leżące na ulicy, które przeszkadzają innym dzieciom w zabawie²².

¹⁶ A. Boroń, *Pedagogika (p) o Holocauście. Pamięć. Tożsamość. Edukacja*, Poznań 2013.

¹⁷ W. Theiss, *Pomoc, opieka i ratownictwo dzieci w Polsce w latach wojny i okupacji (1939-1945). Szkic zagadnienia*, „Praca Socjalna” 2018, nr 1 (33).

¹⁸ J. Korczak, *Pamiętnik i inne pisma z getta*, op. cit.

¹⁹ *Ibidem*, s. 86.

²⁰ *Ibidem*, s. 122.

²¹ *Ibidem*, s. 123.

²² *Ibidem*, s. 69.

Narracja Korczaka w *Pamiętniku* jest jakby odrealniona, wyrwana z kontekstu. Korczak ustawicznie zmienia plany, krzyżuje wspomnienia z detalami aktualności. Bagatelizuje czy też banalizuje znaczące fakty: „Zapomniałem nadmienić, że teraz też jest wojna”²³.

Można się zastanowić, jak to się stało, że ten gettowy obraz biografii Korczaka wybił się tak wyraźnie i zdominował inne etapy życia Starego Doktora. Jacek Leo-ciak łączy to z mitologizacją korczakowskiego heroizmu i legendą ostatniego marszu na Umschlagplatz²⁴. Nie ma dowodów, że Korczak mógł wcześniej wydostać się z getta, nadinterpretacją jest także stawianie Korczaka i jego dzieci w pierwszym szeregu ofiar idących na Umschlagplatz. Taki sam los spotkał 30 sierocińców i internatów, które istniały w getcie, a także dzieci spod warszawskich miejscowości²⁵. Nie umniejsza to tragedii Janusza Korczaka, Stefanii Wilczyńskiej i wychowanków Domu Sierot. Raczej ją potęguje. Nie można jednak pamięci Starego Doktora zamykać w obrazie getta i Holokaustu. W takiej perspektywie poza nawiasem pozostaje wielkie dziedzictwo myśli Korczaka i dorobek jego bogatego życia zawodowego i społecznego. Korczak przeszedł do historii nie tylko jako ofiara zagłady, ale jako wielki wychowawca, odkrywca i badacz dzieciństwa, nauczyciel, dziecięcy lekarz, publicysta, rzecznik i adwokat spraw i praw dziecka.

3. Janusz Korczak – rzecznik i adwokat spraw i praw dziecka

Pamięć o Korczaku jest zjawiskiem płynnym, zmiennym, wpisującym się w meandry najnowszej historii i polityki. Mieszają się w niej elementy, które w zamierzeniu autorów mają być historyczną rekonstrukcją opartą na zachowanych źródłach – z różnymi narracjami, opowieściami konstruującymi wielorakie obrazy. Są one odzwierciedleniem przyjmowanych założeń czy perspektyw. Jest to pamięć konstruowana, żywa, tworząca przestrzeń dialogu między przeszłością a przyszłością, między różnymi grupami społecznymi, a także między różnymi narodami.

W perspektywie historycznej – jak pokazuje Theiss – wyraźnie daje się zauważyć, jak bardzo pamięć o Korczaku zależna była od politycznych meandrów PRL. Tuż po zagładzie getta, po zakończeniu wojny pojawiały się pierwsze próby zbierania dokumentów pozostałych po Korczaku. Rychło jednak Stary Doktor stał się zakładnikiem wychowania komunistycznego i socjalistycznego. W mrocznych

²³ *Ibidem*, s. 17.

²⁴ *Ibidem*, s. 283.

²⁵ M. Sznajderman, M. Kicińska (red.), *Przecież ich nie zostawię. O żydowskich opiekunkach w czasie wojny*, Wołowiec 2018.

czasach stalinizmu jego dzieła, także sztandarowy esej *Prawo dziecka do szacunku*, znalazły się na indeksie, zostały usunięte z bibliotek²⁶.

Polityczne targi o dziedzictwo Korczaka złagodniały w 100 rocznicę jego urodzin, która w 1978 r. została wpisana do międzynarodowego kalendarza UNESCO. W czasach tzw. odwilży politycznej w przestrzeni publicznej coraz wyraźniej znajdowało się miejsce na pamięć o Korczaku i na działania związane z jego dziedzictwem. W roku 1997 r. powstało Polskie Stowarzyszenie im. Janusza Korczaka, współpracujące z Międzynarodowym Stowarzyszeniem. Duży w tym udział Jadwigi Bińczyckiej i Jerzego Kuberskiego – działaczy patronujących przez wiele lat korczakowskiemu ruchowi w Polsce i na świecie. Znaleźli się w nim nauczyciele, lekarze, duchowni. Wiele szkół, szpitali, placówek opiekuńczo-wychowawczych przyjęło patronat Janusza Korczaka. Dla władz PRL dziedzictwo Korczaka nie niosło nowych idei wychowawczych. Korczak był bardziej odczytywany jako literat, jako autor książek dla dzieci. Nazwisko Korczaka nie funkcjonowało w spisie studenckich lektur. Peerelowska władza chętnie posługiwała się korczakowskim znakiem jako legitymacją działań na arenie międzynarodowej. Temu celowi służyły międzynarodowe konferencje korczakowskie, a także utworzenie centralnego ośrodka badawczego czy też podjęte w 1978 r. plany budowy wielkiego Ośrodka Dzieci i Młodzieży im. Janusza Korczaka w Centrum Janusza Korczaka w Łomiankach k. Warszawy²⁷.

Najbardziej znaczącym przedsięwzięciem ze strony polskiej było zgłoszenie inicjatywy zmierzającej do ustalenia nowej wersji międzynarodowego dokumentu określającego prawa dziecka. Była ona pokłosiem Międzynarodowego Roku Dziecka ogłoszonego przez ONZ 20 lat po uchwaleniu Deklaracji Praw Dziecka. Już pod koniec 1978 r. na forum Komisji Praw Człowieka ONZ Polska przedstawiła projekt Konwencji o prawach dziecka.

Osiągnięcie porozumienia było trudne wśród członków Komisji z różnych krajów, które mogły zgłaszać nowe propozycje i zastrzeżenia. Dochodziło do nieustannych sporów nie tylko między państwami reprezentującymi różne kultury. Pojawiły się także tarcia pomiędzy kapitalistycznymi a socjalistycznymi koncepcjami praw człowieka. Konwencja o prawach dziecka znalazła jednak ważnego sprzymierzeńca. Był nim narastający opór społeczny w Europie Środkowej, upadek władzy totalitarnej, rodząca się nadzieja na zmiany społeczno-polityczne, lawina wydarzeń 1989 roku: częściowo wolne wybory w Polsce 24 sierpnia 1989 r.

²⁶ W. Theiss, *Stary Doktor na indeksie. Nieznane recenzje dzieł Janusza Korczaka z 1954 r.*, „Przeгляд Powszechny” 1997, nr 2.

²⁷ W. Theiss, *Krótkie dzieje projektu Ośrodka Dzieci i Młodzieży im. Janusza Korczaka (1978–1981)*, [w:] B. Smolińska-Theiss (red.), *Rok Janusza Korczaka 2012. Nie ma dzieci – są ludzie*, Warszawa 2013, s. 370–397.

i powstanie pierwszego niekomunistycznego rządu, obalenie muru berlińskiego 9 listopada 1989 r., 17 listopada 1989 r. początek Praskiej Wiosny.

W takiej atmosferze 20 listopada 1989 r., w Nowym Jorku Zgromadzenie ogólne ONZ przyjmuje wniesioną z inicjatywy polskiej Konwencję o prawach dziecka. Kończą się 11-letnie prace pełne napięć politycznych i konfliktów. Sygnatariuszami Konwencji zostają państwa-strony. Przyjęta i podpisana przez prawie wszystkie państwa świata (poza USA), w różnych gremiach nazywana jest „światową konstytucją praw dziecka”, a także „konwencją polską”. Dokument ten ma charakter uniwersalny.

W polskich i zagranicznych opracowaniach Konwencję o prawach dziecka łączy się z ideami Janusza Korczaka. Taki pedagogiczny akcent miał zgłosić na forum ONZ przewodniczący polskiej delegacji prof. Adam Łopatka, wysoki funkcjonariusz partyjny, członek KC PZPR. Niemiecka badaczka dzieciństwa Waltraut Kerber-Ganse, która dotarła do dokumentacji Komisji ONZ przygotowującej Konwencję o prawach dziecka dowodzi, iż w różnorodnych wystąpieniach Adama Łopatki, zarówno na forum przyjmującym Konwencję, jak i we wcześniejszych posiedzeniach, Łopatka nie przywołuje nazwiska Korczaka²⁸. Imię Janusza Korczaka pojawia się *post factum*, w dokumentacji ONZ złożonej w 2007 r. pt. *Legislative History of the Convention on the Rights of the Child*, w której stwierdza się, że rząd polski, inicjując prace nad Konwencją o prawach dziecka, chciałby w całym świecie spopularyzować koncepcje pedagogiczne Janusza Korczaka²⁹. Na tej podstawie Kerber-Ganse stawia, być może kontrowersyjną, ale równie ważną tezę, iż to nie idee Korczaka legitymizowały Konwencję o prawach dziecka, ale Konwencja na nowo odkryła korczakowską pedagogikę i ukazała Korczaka jako pioniera praw dziecka w świecie. Korczak wymieniał zrazu trzy prawa: prawo dziecka do śmierci, prawo dziecka do dnia dzisiejszego, prawo dziecka by było tym, czym jest. Dziesięć lat później Korczak postawił na pierwszym miejscu prawo dziecka do szacunku, nie powtórzył już tak wyraźnie prawa do śmierci³⁰.

²⁸ W. Kerber-Ganse, *Die Menschenrechte des Kindes. Die UN-Kinderrechtskonvention und die Pädagogik von Janusz Korczak. Versuch einer Perspektivenverschränkung*, Opladen–Farmington Hills, MI 2009, s. 51. Zob. także: M. Liebel, U. Markowska-Manista, *Prawa dziecka w kontekście międzykulturowości. Janusz Korczak na nowo odczytany*, Warszawa 2017; B. Smolińska-Theiss, W. Theiss, *Konwencja o Prawach Dziecka – między literą prawa a Korczakowskim duchem*, [w:] U. Jeruszka, J. Łaszczuk, B. Marcinkowska, F. Szlosek (red.), *Nauka, edukacja, praca. Profesorowi Stefanowi Michałowi Kwiatkowskiemu w 70-lecie urodzin*, Warszawa 2018; M. Michalak, *Kto uderza dziecko, jest jego oprawcą. Korczakowskie idee pedagogiczne z perspektywy Rzecznika Praw Dziecka*, [w:] U. Jeruszka, J. Łaszczuk, B. Marcinkowska, F. Szlosek (red.), *op. cit.*, Warszawa 2018.

²⁹ W. Kerber-Ganse, *op. cit.*, s. 51.

³⁰ J. Korczak, *Jak kochać dziecko. Prawo dziecka do szacunku*, opracowanie i posłowie B. Smolińska-Theiss, W. Theiss, Warszawa 2002, s. 54.

Co te prawa oznaczają, jak je czytać? W pierwszej perspektywie prawa dziecka mają wymiar aksjologiczny, filozoficzny. Łączą się z prawem naturalnym, wpisanym w rozwój dziecka przez Stwórcę lub Naturę. Dziecko jest cudem Boga i Natury – powtarza Stary Doktor. Korczak odkrywa i podnosi wartość dziecka. Dziecko jest osobą, ma niezbywalną godność, można ją niszczyć, brukać, ale nie można dziecka pozbawić tej godności. Jest ona przynależna każdemu człowiekowi i potwierdzana prawnie. Dziecko nie jest zadatkem na przyszłe życie, dziecko nie terminuje do dorosłości. Ono jest ważne tu i teraz, a nie później, kiedyś, za jakiś czas. Dziecko jest człowiekiem, „nie ma dzieci, są ludzie” – wielokrotnie powtarza Korczak³¹.

W drugim znaczeniu prawa dziecka mają charakter społeczno-pedagogiczny. Wynikają z praktyki i odnoszą się do praktyki. Prawa dziecka trzeba odkryć w dziecku, poznać je i zrozumieć w perspektywie dziecięcego świata. Korczak z wielkim znanstwem badacza i obserwatora dziecka, lekarza diagnosty, ważył, mierzył, opisywał rozwój dziecka, badał dziecięce bójki, zabawy, śledził zachowania dziewczynek i chłopców, pokazywał jak funkcjonuje dziecięca grupa. Marzył – wzorem badaczy Nowego Wychowania – o napisaniu wielkiej księgi na temat dzieciństwa. Jako pozytywista bez przerwy notował, obserwował, uczył adeptów wychowania sztuki obserwacji dziecka.

Praw dziecka trzeba nauczyć się od dziecka, razem z dzieckiem i przez dziecko. W innym znaczeniu te prawa wynikają z miejsca dziecka w społeczeństwie, z jego statusu społecznego i praktyki wychowawczej. O tę praktykę, o dostrzeżenie dziecka, danie mu miejsca i przyznanie prawa głosu – upominał się przez całe życie.

Korczak nie jest bynajmniej pierwszą osobą, która mówiła o prawach dziecka. Rzecz w tym, że jako pisarz, lekarz, wychowawca, publicysta, dziennikarz – te prawa dobitnie wyartykułował, uzasadnił, zbudował program ich respektowania. Miał także bardzo wyraziste narzędzie do wołania o te prawa. Niewątpliwie pomógł mu wyjątkowy warsztat literacki, ostry publicystyczny język, prześmiewcze dziennikarstwo radiowe przyciągające tłumy słuchaczy. To jednak nie wszystko. Wydaje się, że tym najbardziej wyrazistym argumentem była praktyka wychowawcza. Nadawała ona korczakowskiemu wołaniu o prawa dziecka autentyczność, wyrazistość, budziła zaufanie. Bogata korczakowska spuścizna literacka, ponad 40 lat pracy pedagogicznej Korczaka nie miałyby pewnie takiego rezonansu i takiej siły przekonania, gdyby Korczak nie potwierdził ich przez ostatnie dwa lata życia na granicy śmierci – zakończone marszem na Umschlagplatz.

Można wczytywać się w różne publikacje Korczaka, odkrywając w nich coraz to nowe wątki, można ujawniać coraz to nowe fakty, zdarzenia biografii Starego Doktora. Ciągle jednak pozostaje otwarte pytanie dlaczego to dziedzictwo jest dzi-

³¹ Zob. B. Smolińska-Theiss (red.), *Rok Janusza Korczaka 2012...*, op. cit.

siaj takie ważne, wielkie, czytelne w różnych miejscach świata. Jakie okoliczności niejako wydobły dzieło Korczaka i wyniosły je na eksponowane miejsce. W jaki kontekst dzisiaj wpisujemy jego spuściznę i jak ją odczytujemy.

Korczak jako jeden z pierwszych pedagogów zadaje pytania, które zostaną wyeksponowane wiele lat później: jak dzieci tworzą swój dziecięcy świat? Te pytania pojawiły się w pedagogice zachodniej na początku lat 70. XX w. Oznaczały zasadniczą zmianę paradygmatów pedagogicznych, były potraktowane jako renesans badań nad dzieckiem i dzieciństwem, dla których Korczak stał się postacią pierwszoplanową. To w tym czasie tłumaczy się Korczaka na język niemiecki, angielski, rosyjski i in. Korczak staje się coraz bardziej znany, czytany, popularny, staje się ikoną międzynarodowej pedagogiki, odkrywczą i nieformalnym rzecznikiem praw dziecka. Przemawia głosem dzieci i w imieniu dzieci.

Dla Korczaka dziecko jest kompetentne, jest ekspertem swojego życia. Jest rozumne, mądre na swój dziecięcy sposób. „Kiedy byłem mały miałem małe myśli, teraz jestem duży – mam duże myśli”³² – mówi korczakowskie dziecko. O tym dziecku Korczak powie, że jest on badaczem świata, jest filozofem, poetą. Jest tym, kim jest w konkretnym czasie i miejscu. Korczak pisze: „Dziecko już mieszkaniec, obywatel i człowiek, nie dopiero będzie, a już jest. Dziecko ma dawność i przyszłość. Wspomnienia i pamiętki. Lata dziecięce – to życie rzeczywiste, nie zapowiedź”³³.

W tym cytacie zawiera się synteza korczakowskiej pedagogiki. Dziecko ma prawo do swojego dziecięcego świata. To prawo nie jest ani odkrywane, ani poznawane. Jest ono nadawane dziecku w perspektywie zmian społeczno-politycznych, w perspektywie współczesnej pedagogiki. Akcentuje ono dziecięce obywatelstwo, zwraca uwagę na miejsce dzieci i głos dzieci w sprawach ich dotyczących. Dziecięce obywatelstwo, zgodnie ze stanowiskiem Thomasa H. Marshalla, oznacza uprawnienie nadawane dzieciom przez dorosłych i formułowane w różnych aktach i dokumentach i potwierdzone w praktyce³⁴. Taki przewodni charakter ma Konwencja o prawach dziecka. Korczak podniósł wartość dzieci (dzisiaj byśmy powiedzieli status dzieci) w życiu społecznym, kulturowym, religijnym. „Dziecka zrobiło się pełno”, nie tylko w rodzinie i w szkole, ale w przestrzeni publicznej – w mediach, w bankach, w restauracjach, w teatrach, także w parlamencie.

³² J. Korczak, *Prawidła życia*, [w:] tegoż, *Dzieła*, t. 11/1, Warszawa 2003, s. 9.

³³ J. Korczak, *Wstęp* [do książki Marii Rogowskiej-Falskiej *Zakład Wychowawczy „Nasz Dom”*], [w:] tegoż, *Dzieła*, t. 14/1, Warszawa 2008, s. 204.

³⁴ T.H. Marshall, *Obywatelstwo i klasa społeczna (z komentarzem A. Manterysa)*, „Zoon Politicon” 2010, nr 1.

Zakończenie

Trudno dzisiaj zadowolić się opisywaniem spuścizny Janusza Korczaka przez proste zestawienia liczbowe. Nie pytamy o liczby artykułów, listów, widokówek, ale o recepcję dzieł Starego Doktora, o ich interpretację stosownie do dzisiejszych wyznań. Proces ten polega na dekonstrukcji dotychczasowych narracji i konstruowaniu nowych obrazów. Nie przynoszą one nowych faktów czy zdarzeń, ale nadają nowy sens i znaczenie znanym dokonaniom, inaczej je akcentują, wiążą z innymi perspektywami, wprowadzają w realia dzisiejszego świata.

Taka dekonstrukcja i rekonstrukcja, jak pokazano, nie jest wymysłem literackim. Dokonuje się w przestrzeni publicznej, w społecznej komunikacji. Jest dyskursem przeszłości i teraźniejszości. Łączy i miesza ze sobą różne strony życia Korczaka jako pisarza dla dzieci, wychowawcy, lekarza, publicysty, działacza. Jej autorzy sięgają do różnych okresów życia Korczaka, przywołują wielorakie prace i dokonania Starego Doktora i na tej podstawie budują różne obrazy Korczaka i jego spuścizny.

Są to różne obrazy tożsamości wpisane w różne konteksty. Obok oczywistej tożsamości indywidualnej pojawia się przedstawiona wyżej tożsamość zbiorowa Korczaka. Jest on pokazywany jako przedstawiciel narodu skazanego na zagładę. W tej perspektywie Korczak, jak dowodzi wielu autorów, jest imiennym znakiem Holocaustu. Jest spersonalizowanym, udokumentowanym, ludzkim oskarżeniem nieludzkiego świata, jakim było warszawskie getto. Ten obraz Korczaka jako ofiary Holocaustu stanowi bardzo wyrazistą, znaczącą, szczególnie dojmującą lekcję historii dla dzisiejszego świata.

Dopełnia go drugi obraz wyrastający z codzienności Korczaka, z jego blisko 40-letniej pracy zawodowej na różnych polach. Tworzony jest on, jak pokazano, na podstawie wielorakich dokumentów działalności zawodowej i publikacji Starego Doktora. Obraz Korczaka wychowawcy, rzecznika dziecięcych spraw i praw wyrasta z praktyki. Odzwierciedla doświadczenia, które Janusz Korczak wyniósł z pracy na koloniach letnich, w Domu Sierot czy też z pracy dydaktycznej ze studentami w Wolnej Wszechnicy Polskiej oraz Państwowym Instytucie Pedagogiki Specjalnej. Jednocześnie jest to obraz wielkiego myśliciela, filozofa, odkrywcy, badacza, kreatora nowatorskiego projektu społecznego i edukacyjnego wybiegającego daleko w przyszłość. Korczak w swoich publikacjach stosował rozwiązania i propozycje budzące przed prawie stu laty zainteresowanie, ale i kontrowersje, a nawet oburzenie dawnych środowisk konserwatywnych.

Czas nadał tej spuściznie inną rangę i znaczenie. Korczak okazał się prekursorem, mistrzem, odkrywcą dziecka i dzieciństwa, nieformalnym rzecznikiem praw dziecka. Jego dorobek i przesłanie do dorosłych i dzieci jest na nowo odczytywane w kontekście nowej personalistycznej pedagogiki dziecka, dziecięcego obywatelstwa i praw dziecka.

Źródła

- [Janusz Korczak], *Prawa dziecka jako jednostki*, oprac. M. Ciesielska, „Przegląd Krytyczny” 2020, nr 2 (1), s. 121–130.
- Korczak J., *Jak kochać dziecko. Prawo dziecka do szacunku*, opracowanie i posłowie B. Smolińska-Theiss, W. Theiss, Warszawa 2002.
- Korczak J., *Listy i rozmyślenia palestyńskie*, wybór, opracowanie i wstęp B. Wojnowska, Warszawa 1999.
- Korczak J., *Pamiętnik i inne pisma z getta*, przypisy M. Ciesielska, posłowie J. Leociak, Warszawa 2012.
- Korczak J., *Prawidła życia*, [w:] tegoż, *Dzieła*, t. 11/1, Warszawa 2003.
- Korczak J., *Wstęp* [do książki Marii Rogowskiej-Falskiej *Zakład Wychowawczy „Nasz Dom”*], [w:] tegoż, *Dzieła*, t. 14/1, Warszawa 2008.

Opracowania

- Bińczycka J., *Spotkanie z Korczakiem*, Olsztyn 2009.
- Bińczycka J. (red.), *Korczakowskie dialogi*, Warszawa 1999.
- Boroń A., *Pedagogika (p) o Holocauście. Pamięć. Tożsamość. Edukacja*, Poznań 2013.
- Chmielewska I., *Pamiętnik Blumki*, Poznań 2011.
- Czerwińska-Rydel A., *Po drugiej stronie okna. Opowieść o Januszu Korczaku*, Warszawa 2012.
- Dauzenroth E., *Janusz Korczak. Erfahrungen und Begegnungen*, Bielefeld/Heidelberg 2006.
- Dauzenroth E., *Janusz Korczak. Życie dla dzieci*, przekł. T. Semczuk, Kraków 2005.
- Falkowska M., *Kalendarz życia, działalności i twórczości Janusza Korczaka*, Warszawa 1989.
- Kamińska A., *Wrażliwość a podmiotowość. Teoria Emmanuela Lévinasa i praktyka Janusza Korczaka*, Kraków 2011.
- Kerber-Ganse W., *Die Menschenrechte des Kindes. Die UN-Kinderrechtskonvention und die Pädagogik von Janusz Korczak. Versuch einer Perspektivenverschränkung*, Opladen–Farmington Hills, MI 2009.
- Kirchner H. (red.), *Janusz Korczak. Pisarz – wychowawca – myśliciel*, Warszawa 1997.
- Lewin A., *Korczak znany i nieznan*, Warszawa 1999.
- Lewin A., *Takim go zapamiętałem*, Warszawa 1997.
- Lewin A., *Tryptyk pedagogiczny. Korczak – Makarenko – Freinet*, Warszawa 1986.
- Liebel M., Markowska-Manista U., *Prawa dziecka w kontekście międzykulturowości. Janusz Korczak na nowo odczytany*, Warszawa 2017.
- Lifton B.J., *The King of Children. A Biography of Janusz Korczak*, New York 1989.
- Marshall T.H., *Obywatelstwo i klasa społeczna (z komentarzem A. Manterysa)*, „Zoon Politicon” 2010, nr 1.
- Medvedeva-Nathoo O., *„Oby im życie łatwiejsze było...” O Januszu Korczaku i jego wychowanku*, Poznań 2012.
- Michalak M., *Korczakowskie prawo do społecznej partycypacji dziecka. Dziecięce obywatelstwo*, [w:] B. Smolińska-Theiss (red.), *Rok Janusza Korczaka 2012. Nie ma dzieci – są ludzie*, Warszawa 2013.

- Michalak M., *Kto uderza dziecko, jest jego oprawcą. Korczakowskie idee pedagogiczne z perspektywy Rzecznika Praw Dziecka*, [w:] U. Jeruszka, J. Łaszczuk, B. Marcinkowska, F. Szlosek (red.), *Nauka, edukacja, praca. Profesorowi Stefanowi Michałowi Kwiatkowskiemu w 70-lecie urodzin*, Warszawa 2018.
- Michalak M. (red.), *Prawa dziecka wczoraj, dziś i jutro – perspektywa korczakowska*, t. I–III, Warszawa 2018.
- Michlic J.B., *Piętno Zagłady. Wojenna i powojenna historia oraz pamięć żydowskich dzieci ocalałych w Polsce*, Warszawa 2020.
- Mortkowicz-Olczakowa H., *Janusz Korczak*, Warszawa 1978.
- Newerly I., *Rozmowa w sędzie piątego sierpnia. O chłopcu z bardzo starej fotografii*, Warszawa 1984.
- Newerly I., *Żywe wiązanie*, Warszawa 1978.
- Olczak-Ronikier J., *Korczak. Próba biografii*, Warszawa 2011.
- Pyrzyk I.J. (red.), *Aktualność pedagogii oraz pedagogiki Janusza Korczaka i Stefania Wilczyńskiej*, Włocławek 2015.
- Pyrzyk I.J. (red.), *Janusz Korczak i Stefania Wilczyńska o dzieciństwie i starości*, Włocławek 2020.
- Rudnicki Z. (red.), *Inspiracje korczakowskie. Wokół „Prawideł życia” w 80. rocznicę wydania*, Poznań 2011.
- Rudnicki Z. (red.), *Korczak na marginesach. Czytając „Pamiętnik” Starego Doktora*, Poznań 2013.
- Smolińska-Theiss B., *Ewaluacja Roku Janusza Korczaka*, [w:] B. Smolińska-Theiss (red.), *Rok Janusza Korczaka 2012. Nie ma dzieci – są ludzie*, Warszawa 2013.
- Smolińska-Theiss B., *Korczakowskie narracje pedagogiczne*, Kraków 2014.
- Smolińska-Theiss B., *Spuścizna pedagogiczna Janusza Korczaka. Pytania o uniwersalność i aktualność idei*, [w:] B. Smolińska-Theiss (red.), *Rok Janusza Korczaka 2012. Nie ma dzieci – są ludzie*, Warszawa 2013.
- Smolińska-Theiss B., Theiss W., *Konwencja o Prawach Dziecka – między literą prawa a Korczakowskim duchem*, [w:] U. Jeruszka, J. Łaszczuk, B. Marcinkowska, F. Szlosek (red.), *Nauka, edukacja, praca. Profesorowi Stefanowi Michałowi Kwiatkowskiemu w 70-lecie urodzin*, Warszawa 2018.
- Smolińska-Theiss B., Theiss W., *Śladami Janusza Korczaka – od Warszawy do Trebłinki*, „Kultura i Społeczeństwo” 1988, nr 4, s. 241–244.
- Smolińska-Theiss B. (red.), *Rok Janusza Korczaka 2012. Nie ma dzieci – są ludzie. The Year of Janusz Korczak 2012. There Are No Children, There Are People*, Warszawa 2013.
- Stachowicz K., *Korczak*, Warszawa 2012.
- Sznajderman M., Kicińska M. (red.), *Przecież ich nie zostawię. O żydowskich opiekunkach w czasie wojny*, Wołowiec 2018.
- Śliwerski B., *Pedagogika Janusza Korczaka*, [w:] Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2019.
- Tarnowski J., *Janusz Korczak dzisiaj*, Warszawa 1990.
- Theiss W., *Janusz Korczak – portret polityczny*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1994, nr 3, s. 43–55.
- Theiss W., *Krótkie dzieje projektu Ośrodka Dzieci i Młodzieży im. Janusza Korczaka (1978–1981)*, [w:] B. Smolińska-Theiss (red.), *Rok Janusza Korczaka 2012. Nie ma dzieci – są ludzie*, Warszawa 2013.
- Theiss W., *Pomoc, opieka i ratownictwo dzieci w Polsce w latach wojny i okupacji (1939–1945). Szkic zagadnienia*, „Praca Socjalna” 2018, nr 1 (33), s. 27–42.

- Theiss W., *Stary Doktor na indeksie. Nieznane recenzje dzieł Janusza Korczaka z 1954 r.*, „Przegląd Powszechny” 1997, nr 2, s. 218–228.
- Witkowska-Krych A., *Mniej strachu. Ostatnie chwile z Januszem Korczakiem*, Warszawa 2019.
- Wołoszyn S., *Korczak*, Warszawa 1978.
- Wójcik-Dudek M., *W(y)czytać Zagładę. Praktyki postpamięci w polskiej literaturze XXI wieku dla dzieci i młodzieży*, Katowice 2016.

Netografia

Korczakowskie Repozytorium Cyfrowe, <https://korczak.ckc.uw.edu.pl>.